12. Показники фінансової звітності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442&cat_id=34798593.
13. Сисоєва Л.Ю. Проблеми рейтингування банків за системою CAMELS / Л.Ю. Сисоєва // Економіка розвитку. – 2012. – № 3. – С. 13–17.
14. Суворов А.В. Сравнительный анализ показателей и оценка устойчивости и эффективности финансовой деятельности банка / А.В. Суворов // Финансы и кредит. – 2011. – № 16. – С. 2–9.

УДК: 366.2 (045)

Романовська Ю.А., к. е. н., доцент,
доцент кафедри фінансів
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету
Урбанович В.А., студент
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Романовська Ю.А., Урбанович В.А. Фінансова грамотність населення в Україні. У статті досліджено особливості формування фінансової обізнаності споживачів фінансових послуг в Україні. Подано цільові групи споживачів фінансових послуг, що є підгрунтям підвищення рівня фінансової обізнаності населення України. Досліджено план заходів щодо реалізації просвітницьких проектів, орієнтованих на зростання рівня фінансової грамотності суспільства на 2012–2017 рр. Розглянуто проект USAID «Трансформація фінансового сектору» (Програма FINREP-II), покликаний підтримати фінансову грамотність різних верств населення. Обгрунтовано вплив фінансової грамотності на добробут населення.

Ключові слова: фінансова грамотність, фінансові послуги, підвищення рівня фінансової грамотності, фінансові інструменти.

Романовская Ю.А., Урбанович В.А. Финансовая грамотность населения в Украине. В статье исследованы особенности формирования финансовой осведомленности потребителей финансовых услуг в Украине. Указаны целевые группы потребителей финансовых услуг, являющихся основой повышения уровня финансовой грамотности населения Украины. Исследован план мероприятий по реализации просветительских проектов, ориентированных на рост уровня финансовой грамотности общества на 2012–2017 гг. Рассмотрен проект USAID «Трансформация финансового сектора» (Программа FINREP-II), призванный поддержать финансовую грамотность различных слоев населения. Обосновано влияние финансовой грамотности на благосостояние населения.

Ключевые слова: финансовая грамотность, финансовые услуги, повышение уровня финансовой грамотности, финансовые инструменты.

Romanovska Yu.A., Urbanovich V.A. Financial awareness in Ukraine. In the article the features of formation of financial awareness of consumers of financial services in Ukraine. Posted target groups of consumers of financial services is the foundation raising financial awareness Ukraine. Researched action plan for the implementation of educational projects aimed at increase of financial literacy in society 2012–2017 years. Considered project USAID «Financial Sector Transformation» (Program FINREP-II), designed to support financial literacy diverse population. The impact of financial literacy on welfares of citizens.

Keywords: financial awareness, financial services, increased financial awareness, financial instruments.

Постановка проблеми. Протягом останніх тридцяти років світ став свідком розвитку неймовірно складного фінансового ринку. Те, що колись було простим та традиційним кредитом – іпотекою для фізичної особи чи кредитною лінією для бізнесу, – перетворилося на «фінансові інструменти».

Звичайні кредитні продукти ставали дедалі більш ускладненими та важкими для розуміння. Ринок заполонили інноваційні фінансові продукти, створені, щоб спростити доступ до кредитування та заохотити позичальників більш активно брати кредити для задоволення власних потреб. Споживачам

пропонуються набори нових можливостей та варіантів управління своєю заборгованістю: кредити із плаваючою відсотковою ставкою, іпотека з виплатою лише відсотків на початку періоду, іпотека зі сплатою основної частини кредиту в кінці строку погашення, трансферти залишків по кредитній картці, кредити «без довідки» та різні принадливі «заохочувальні схеми».

Проте відсутність фінансових знань у більшості населення нашої країни стає на перешкоді отриманню прибутків, не дає можливості користуватися тими послугами, які пропонує ринок, гальмує особистий розвиток, позбавляє фінансової стабільності, примушуючи постійно вирішувати проблеми виживання в умовах нестабільності, інфляції, відсутності гарантій отримання доходу й інших проблем, які є в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями даної проблеми займалися такі вчені, як А. Кузнєцова [1], Т. Смовженко [1], І. Соркін [2], О. Блискавка [3], Д. Радзішевська [4]. Висновки цих фахівців свідчать про те, що більшість споживачів завищує оцінку своїх умінь та розумінь у фінансовій сфері. Зазвичай більше 50% респондентів у ході опитування виставляють своїм власним фінансовим здібностям оцінки від задовільної до відмінної, що не відповідає дійсності [5]. Отже, виникає необхідність подальшого дослідження напрямів донесення до населення сутності складних фінансових продуктів та підвищення здатності споживачів розуміти їх сутність.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей фінансової обізнаності українців та обґрунтування шляхів просування фінансової грамотності населення держави.

Виклад основних результатів. Фінансова грамотність – це сукупність теоретичних знань, а також здатність населення використовувати свої знання на практиці. Фінансова грамотність складається з ефективного управління власними фінансами, здійснення обліку доходів та витрат, уміння орієнтуватися в особливостях різноманітних фінансових продуктів та послуг, мати актуальну інформацію щодо ситуації на фінансових ринках, приймати обґрунтовані рішення щодо фінансових продуктів і послуг та нести відповідальність за такі рішення [6, с. 234].

У нашій країні не можна назвати людей фінансово підкованими, оскільки більшість із них виросла у зовсім іншу епоху і просто не звикла замислюватися про фінансове благополуччя в майбутньому і планувати надходження та витрачання грошових коштів на довгостроковій основі. Практично половина жителів нашої країни зберігають гроші по-старому. Вони не звикли примножувати свій капітал, а численні обвали і кризи тільки зміцнили недовіру до банків. Українці не користуються різними фінансовими послугами. І не тому, що такої потреби немає, просто не розуміють, як усе це працює, і навіть не здогадуються про існування таких послуг.

В Україні просування фінансової грамотності та захист прав споживачів фінансових послуг знаходяться в початковій стадії. Не існує ефективного централізованого відомства із захисту прав споживачів фінансових послуг; немає фінансового омбудсмена, тобто уповноваженого із захисту прав фінансових споживачів; відсутні неурядові організації, що мали б спеціалізуватися на захисті споживачів та фінансовій освіті; не існує комерційного банку, що обстоював би важливість наявності обізнаного споживача; відсутня урядова фундація на рівні центрального банку або міністерств фінансового блоку, що була б націлена на фінансову грамотність.

Рівень довіри українців до фінансового сектору низький. Так, населення користується обмеженим переліком фінансових послуг, серед яких чільне місце належить комунальним платежам, банківським рахункам/пластиковим карткам та користуванню банкоматом. Українці майже нічого не знають про свої права як споживача фінансових послуг і не довіряють фінансовим установам. Близько 13% українців роблять заощадження. Із тих споживачів, хто не заощаджує кошти, 14% пояснюють це недовірою до фінансових установ. Близько 7% українців мають поліс страхування життя, а 21% говорить, що не купує страховий поліс, тому що не вірять, що страхова компанія виплатить кошти спадкоємцям у разі їх смерті [7; 8, с. 12].

Важливим стратегічним напрямом забезпечення фінансової грамотності населення України має бути підвищення рівня знань і компетенції в галузі права та поінформованості про можливі правові наслідки отримання фінансових послуг. Нині доводиться констатувати, що саме оцінка правового змісту документів, зокрема щодо взаємовідносин позичальника та кредитора, часто є предметом вирішення відповідних суперечок у суді.

Таким чином, найістотніша прогалина в знаннях існує саме в питанні обізнаності споживачів фінансових послуг про правовий зміст договорів кредиту. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують проблеми недостатньої обізнаності споживачів фінансових послуг стосовно ефективного та доступного механізму врегулювання спорів між ними і фінансовими установами. Зокрема, це стосується інституту незалежного (громадського) фінансового омбудсмена, створення якого за німецькою моделлю (недержавного фінансового омбудсмена) на базі асоціацій чи об'єднань банків (досвід Німеччини, Росії) є найактуальнішим для України [9].

За результатами першого всеукраїнського соціологічного дослідження «Фінансова грамотність та обізнаність в Україні» було встановлено, що 39% населення нашої країни не мають банківських рахунків [7], більшість громадян користуються лише базовими фінансовими послугами. Людина повинна знаходити такі варіанти, за яких величина доходів від активів зростатиме, оскільки це дасть змогу

знизити ризик утрати працездатності, місця роботи тощо. У такому разі людина матиме дохід незалежно від здатності до праці і добробуту компанії-роботодавця. Саме життя на доходи від активів свідчить про фінансову незалежність цієї людини [10, с. 32].

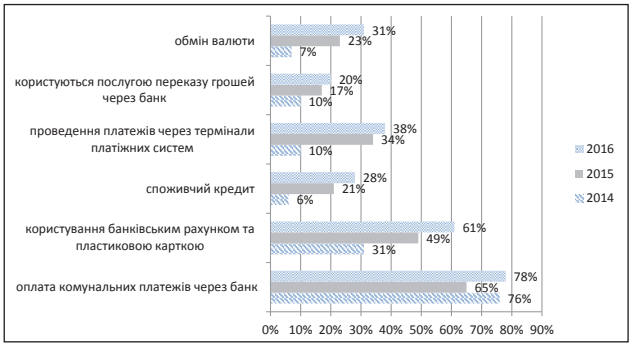

Рис. 1. Результати опитування населення України щодо користування фінансовими послугами в 2014–2016 рр.

Джерело: узагальнено авторами за даними [7]

У сучасних умовах розвитку інформаційних технологій уже не обов'язково відвідувати банк для здійснення типових платежів (наприклад, оплати комунальних послуг), достатньо вдома мати комп'ютер із доступом до Інтернету та пластикову картку і проводити за їх допомогою всі необхідні розрахунки.

У світі з кожним днем зменшуються обсяги операцій готівкою, тоді як безготівкові електронні платежі набувають дедалі більшої популярності. Вам, напевно, відома приказка, що «час – це гроші». Здійснюючи безготівкові платежі, ми суттєво економимо наш дорогоцінний час, адже більшість операцій з оплати послуг можна провести вдома за власним комп'ютером або ж використовуючи банкомат, при цьому не гаючи час у черзі [11, с. 14].

Від поводження громадян із фінансовими ресурсами залежить стабільність фінансової системи України, що опосередковується такими економічними факторами, як ринковий курс національної валюти, баланс депозитів і кредитів, ліквідність банківської системи як джерело фінансування економіки тощо. Таким чином, фінансова обізнаність населення має сприяти стійким темпам економічного розвитку та побудові заможного суспільства. Помилки клієнтів під час розрахунків відсоткових ставок по кредитах ще довго будуть нагадувати про себе не лише банкам-кредиторам, у яких росте прострочена заборгованість, а й позичальникам – звичайним громадянам, які опинилися не в змозі сплачувати заборгованості по своїх кредитах.

Тобто в сучасному світі необхідно вміти керувати своїми коштами так, щоб забезпечити собі і своїй сім'ї фінансову незалежність за допомогою тих фінансових інструментів, які з'являються на ринку, і за допомогою тих навичок поводження з коштами, які допомагають зберігати, заробляти і примножувати ті кошти, які має людина.

Особливу увагу в контексті даної проблеми необхідно звернути на молодь, адже це та категорія населення, яка найближчим часом стане найважливішим споживачем фінансових послуг та формуватиме вимоги клієнтів до банківської системи [12, с. 303]. Вона є носієм прогресивної свідомості, але водночас не дуже замислюється про необхідність заощаджень, тому головне завдання в роботі з молоддю – пояснення їм важливості планування фінансового майбутнього.

Разом зі Світовим банком, OECP USAID та FINREP-II в Україні впроваджується стратегія, спрямована на підвищення фінансової грамотності осіб, які мають доступ до фінансових послуг. Увагу зосереджено на освітніх програмах для дорослих із питань управління власними фінансами за участю приватного сектору та проведення пілотних проектів у місцевостях з обмеженим доступом до фінансових послуг.

Під час розроблення заходів щодо реалізації політики з підвищення рівня фінансової грамотності населення України необхідна класифікація цільових груп, на які будуть спрямовані заходи в рамках зазначеної політики, за ознаками, які наведені на рис. 2.

Для того щоб навчити молоде покоління українців раціонально вибирати необхідні фінансові послуги, управляти власними фінансами, FINREP запровадив пілотний проект із фінансової грамотності, розробивши спільно з Університетом банківської справи НБУ курс «Фінансова грамотність» для учнів 10-х класів.

Проект стартував у 2010 р. [5]. Під час розроблення заходів щодо реалізації політики з підвищення рівня фінансової грамотності населення України заходи були класифіковані за такими ознаками: строком їх реалізації (негайні, довгострокові); цільовими групами, на які вони спрямовані (студенти, пенсіонери, школярі, молоді сім'ї); інструментами (медійні, адміністративні, освітні заходи, роз'яснювальна робота тощо).

Національний банк України затвердив План заходів, створений як складова частина Стратегії реформування системи захисту прав споживачів на ринках фінансових послуг на 2012–2017 рр. [7].

Планом заходів передбачалася реалізація низки масштабних просвітницьких проектів, орієнтованих на різні верстви населення. Реалізація цих проектів відбувалася за участю та підтримки партнерів Національного банку України: галузевих асоціацій, громадських об'єднань, органів державної влади, міжнародних організацій. Зокрема, для цього Національний банк України співпрацює з Незалежною асоціацією банків України, представниками Програми розвитку фінансового сектору USAID/ FINREP II та учасниками Громадської ініціативи «Національна мережа фінансової просвіти» [7].

22 березня 2017 р. відбулася урочиста презентація проекту Агентства з міжнародного розвитку USAID «Трансформація фінансового сектору» (Програма FINREP-II), покликаного підтримати реформу фінансового сектору.

Проект зосереджує увагу на декількох напрямах, а саме на відновленні довіри населення до фінансових установ, розширенні застосування цифрових фінансових послуг, аналізі варіантів реформування пенсійної системи та розробленні товарних ф'ючерсів для управління фінансовим ризиком [7; 9].

На відкритті Проекту було представлено результати загальнонаціонального опитування з фінансової грамотності та обізнаності, проведеного в Україні у січні 2017 р. Було опитано 2 013 українців – споживачів фінансових послуг віком від 18 років з усіх регіонів України. Опитування проводилося методом «обличчя до обличчя» і складалося із 85 запитань [7; 9].

Відповідно до результатів дослідження, 78% опитаних українців користуються фінансовими послугами. Половина з них є користувачами мобільного чи Інтернет-банкінгу. Українці активно використовують банківські послуги для задоволення щоденних потреб: поповнення мобільних рахунків (44%), розрахунків за комунальні послуги (27%), оплати товарів та послуг (27%). Важливо, що 22% користувачів фінансовими послугами здійснюють переказ із картки на картку за допомогою Інтернет-банкінгу [7; 9]. Це свідчить про зростання популярності сучасних cashless-технологій. Результативність упровадження курсу «Фінансова грамотність» за даними опитувань представлена на рис. 3.

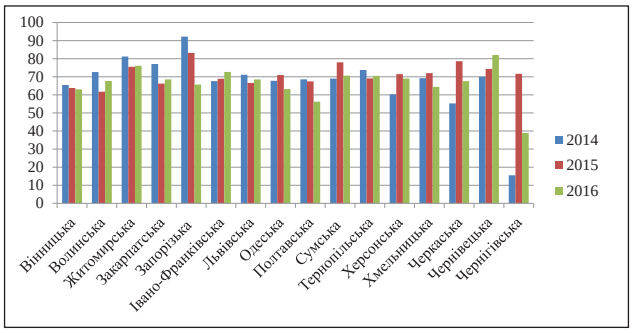

Рис. 3. Результативність упровадження курсу за даними опитувань у різних областях України в 2014–2016 рр., %

Джерело: узагальнено за даними [9]

Рис. 2. Цільові групи, на які спрямовані заходи щодо підвищення рівня фінансової грамотності населення України

Джерело: узагальнено авторами за даними [7; 13, с. 314; 14, с. 18]

Світовий банк, підсумовуючи результати, визначає, що фінансовий сектор має забезпечити для споживачів:

– прозорість через надання їм повної, простої для сприйняття, адекватної та можливої для співставлення інформації щодо вартості фінансових продуктів, їх умов і притаманних їм ризиків;

– можливість вибору через забезпечення справедливої, вільної від примусу та резонної практики продажу та рекламування фінансових послуг та збір платежів;

– право регресу через надання їм недорогих і швидких механізмів подачі претензій та врегулювання спорів;

– охорону таємниці приватного життя через контроль над збиранням та доступом до їх персональних фінансових даних.

Навчання фінансовій грамотності та адекватне нормативне забезпечення прав споживачів є ключовими елементами посилення спроможності споживачів фінансових послуг. Спираючись на результати цього загальнонаціонального дослідження, Україні потрібно зосередити увагу на грамотності споживачів та захисті їх прав як на інструментарій підтримки та подальшого розвитку ринків фінансових послуг. Наступним кроком має бути проведення діагностики законодавчої, нормативної та інституційної бази для захисту споживачів та фінансової освіти [14, с. 17].

У процесі оволодіння фінансовою грамотністю необхідно вивчити основи і принципи, взяти їх на озброєння і потім переходити до інструментів фінансової грамотності.

Нині надається безліч можливостей стати цілком грамотними у фінансових питаннях: уже можна без проблем купити книги з фінансів, їх управління, накопичення, примноження і т. д. Дехто вже користується послугами фінансових консультантів і вдало змушує свої гроші «працювати» на себе.

Проблема культури і фінансової грамотності є актуальною не тільки в Україні, але й майже в усіх країнах. Цілком очевидно, що під час світової фінансової кризи більшість урядів включа питання економічної та фінансової грамотності в національні стратегії соціально-економічного розвитку.

Висновки. Низький рівень фінансової освіченості – це проблема населення багатьох країн, у тому числі й українців. Багатьом сім'ям не вдається зважено планувати свій бюджет і раціонально використовувати корисні банківські продукти. Для того щоб допомогти людям отримати фінансову стабільність та незалежність у майбутньому, розроблено та впроваджується низка програм із підвищення фінансової грамотності, що спрямовані на певні цільові групи населення. Наведена кваліфікація цільових груп зосереджує реалізацію відповідних проектів на декількох напрямах: підпищення довіри населення до фінансових установ, розширення застосування цифрових фінансових послуг, інформуванння про реформування пенсійної системи для гідного забезпечення рівня життя населення держави. Таким чином, фінансова грамотність має безпосередній вплив на добробут населення і, відповідно, на стабільність як банківської системи, так і національної економіки у цілому.

Список літератури:

1. Фінансова грамотність населення та її вплив на розвиток економіки України / Т.С. Смовженко, А.Я. Кузнєцова // Регіональна економіка. – 2013. – № 2(68). – С. 34–42.

2. Соркін І.В. Альтернативні механізми врегулювання спорів у сфері фінансових послуг: світовий досвід та реалії України / І.В. Соркін // Фінанси України. – 2013. – № 10. – С. 7–19.

3. Блискавка О. Фінансова грамотність населення та розвиток національної економіки / О. Блискавка, А. Зеленцова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http: // ufin.com.ua/analit_mat/strah_rynok/159.

4. Радзішевська Д.В. Підвищення фінансової грамотності населення України як один із пріоритетів державної політики на сучасному етапі / Д.В. Радзішевська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://academy.gov.ua.

5. USAID Проект розвитку фінансового сектору (FINREP) 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.finrep.kiev.ua/.

6. Фатихов А.И. Проблемы формирования финансовой культуры России сквозь призму социологических исследований / А.И. Фатихов, Р.Т. Насибулли // Вестник ТОГУ. – 2010. – № 2(17). – С. 235–244.

7. Проект «ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ»: досягнення, проблемні питання і завдання на майбутнє [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://khibs.ubs.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/2015_proekt-fin-gramot_2-red.pdf.

8. Финансовая грамотность и защита потребителей: незамеченные аспекты кризисна : Рекомендация ОЭСР относительно надлежащей практики финансового образования и знаний о кредитах // ОЭСР. – 2009. – Июнь. – 20 с.

9. Фінансова грамотність населення України залишає бажати кращого. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.business-territory.com/articles/finansova-gramotnist-naselennya-ukraïni-zalishaє-bazhati-krashchogo.

10. Слав'янська Н. Підвищення фінансової грамотності: комерційний проект чи державна необхідність / Н. Слав'янська, А. Незнамова // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 4. – С. 31–35.

11. Приходько Б. Стратегічні напрями підвищення рівня фінансової грамотності населення України / Б. Приходько // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 2(216). – С. 11–16.

12. Соркін І.В. Методологічні засади розроблення стратегічних документів щодо фінансової грамотності / І.В. Соркін // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 2. – С. 301–309.

13. Заїка А.Г. Розроблення стратегії як передумова підвищення рівня фінансової грамотності населення України / А.Г. Заїка // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2014. – Вип. 2. – С. 313–319.

14. Кізима Т. Фінансова грамотність населення і фінансова поведінка домогосподарств: аспекти взаємовпливу / Т. Кізима, О. Шаманська // Світ фінансів. – 2014. – Вип. 1. – С. 16–26.